

Informace o mezinárodním výzkumném projektu

(MAGDALENA KOHOUT)

Profesorka filozofie na IUFM (Univerzitní institut pro vzdělání učitelů) v Bordeaux, kde se podílí hlavně na odborné přípravě speciálních pedagogů

Nejdříve bych chtěla poděkovat doktoru Kolářovi za milé pozvání na konferenci a krátce představit svou profesionální specializaci, která vysvětluje moji přítomnost mezi vámi. Univerzitní institut pro vzdělávání učitelů, kde působím, spolupracuje s Univerzitou Victora Segalena v Bordeaux 2, s pedagogickou a sociologickou fakultou. V tomto rámci připravuji doktorát na téma srovnání školního násilí ve Francii a v České republice. Naše laboratoř LARSEF (Laboratoř pro sociální výzkum v oboru pedagogiky a vzdělávání) je řízena profesorem Ericem Debarbieuxem, který na Univerzitě V. Segalena založil i „Evropskou observatoř školního násilí“ a v současné době pracuje na projektu vytvoření observatoře mezinárodní (viz předchozí příspěvek). Naše observatoř se aktivně zajímá o 1. celostátní setkání odborníků k problematice školního šikanování v České republice.

Několik slov o Evropské observatoři školního násilí

Evropská observatoř byla založena v roce 1998. Finančně je podporována Evropskou komisí, krajským výborem Aquitaine, francouzským ministerstvem školství a Univerzitou Victora Segalena Bordeaux 2. Její ředitelkou je C. Blaya Debarbieux. Observatoř představuje konkrétní formu dlouhodobého výzkumu, na němž se podílejí různé skupiny vědeckých pracovníků řízené od roku 1991 profesorem E. Debarbieuxem. Na činnosti evropské observatoře spolupracují univerzitní vědecké skupiny z Německa, Anglie, Belgie, Španělska, Řecka, Itálie, Nizozemska, Portugalska, Norska a Švédska. Na poli mezinárodních observatoř spolupracuje s Brazílií, Quebecem, Japonskem, Mexikem, USA či Horní Voltou. První mezinárodní kongres organizovaný observatoří školního násilí se konal v březnu roku 2001 v Paříži na téma „Školní násilí a občanská politika“. V květnu 2003 se kongres uskutečnil v Quebecu, a to na téma „Výzkum, modelové návky, odborná příprava učitelů“. Další kongresy proběhnou v květnu 2005 v Rio de Janeiru a roku 2007 v Londýně.

Naši práci představím ve dvou bodech:

- Nejdříve představím teoretická východiska mezinárodního výzkumu o školním šikanování: metody výzkumu, nástroje a dosavadní výsledky.
- Ve druhé části příspěvku stručně představím výzkumný projekt, který připravuji v České republice.

I. Teoretická východiska mezinárodního výzkumu observatoře násilí ve škole

1. Definice násilí a metoda výzkumu

—Co znamená násilí ve škole: rozbor z několika hledisek

Násilí a dominance jsou přímo spojené s historií pedagogického vztahu, jak to dokládá například výzkum francouzského sociologa P. Bourdieua. V knize *Reprodukce* Bourdieu vysvětluje, jak pedagogický vztah mezi učitelem a žákem slouží školnímu a sociálnímu výběru, přispívá k opakování sociálních nerovností ve škole, a tak podporuje dominanci určitých sociálních tříd. P. Bourdieu pojmenoval tento mechanismus školního vyřazení nejslabších jako „symbolické násilí“. Bylo by zajímavé porovnat tento francouzský průzkum se situací v České republice, s její specifickou historickou a politickou minulostí.

Spisy a díla věnovaná boji proti segregaci ve škole prolínají dějinami pedagogiky, v České republice můžeme vzpomenout například světoznámé a stále aktuální dílo Jana Amose Komenského. I když je hluboce zakořeněno v metafyzice renesance, jasně vyjadřuje právo všech dětí na výuku a vzdělání: „*Nikdo nemá být vyloučen z výhod výchovy,*“ napsal Komenský již v roce 1657 (*Didactica magna*, kap. 9).

Násilí ve škole má svou historii a tvoří komplikovaný konceptuální systém, který vyjadřuje vztah školy a sociálních i politických hodnot. Proto si myslíme, že školní násilí může být definováno jen relativně: definice vždy závisí na osobě, která o něm mluví. Nezapomeňme, že násilí je bezprostředně provázáno s emocemi – a proto velmi úzce souvisí s konkrétním člověkem, který ho pociťuje. Toto pojetí samo o sobě vnáší napětí mezi úsilím o objektivní definici a vždy subjektivní pocity z jedincem prožitého násilí.

Násilí je tedy to, co členové školního společenství tak nazývají a cítí. Podobné emoce jsou spojeny s významnými fakty. Kromě dramatických, bohatě medializovaných událostí, jako např. vraždy v americkém lyceu Kolumbine, je nutné zajímat se o méně viditelné školní násilí (ale neméně kruté a dramatické), jako je pouhý pocit nebezpečí či perzekuce, individuální nebo kolektivní šikana, rvačky, verbální i fyzické napadání učitelů, nadávky, neslušnost, vandalismus, „vydírání“, pomluvy, rasismus a xenofobie, sociální izolace, posmívání se, vyhrožování, homofobie atd.

Všechny tyto formy násilí ve škole vytvářejí takzvané „mikronásilí“, které je u určitých žáků skrytým původcem velkého utrpení. Bohužel mikronásilí lze jen těžko kvantitativně posoudit. Proto je nutné používat i průzkum kvalitativní a etnografický. Zdá se nám důležité zdokonalit metodický přístup k této problematice, protože všechny výše jmenované formy násilí přispívají k vytváření násilného školního klimatu a „každodenního útisku“, jak to vyjádřil E. Debarbieux v roce 2003.

__Kvalitativní a kvantitativní metoda

Observatoř konstatuje, že měření násilí ve škole je záležitostí velmi choulostivou, a to z důvodů nejen sociálních a politických či ekonomických, ale i vědeckých. Nicméně každá vědecká práce se musí opírat o přesné a jisté výsledky.

Kvantitativní měření získané prostřednictvím anonymních dotazníků je nedostatečné. Výzkumný pracovník potřebuje slyšet vyjádření a komplexní názor každého, ať již oběti či agresora - a to i když jsou fakta diskutabilní a jejich pravdivost není absolutně jistá a vyřešená. Výzkum násilí ve škole musí být založen na principu seriózního rozboru celkové situace (která zahrnuje přímé i nepřímé účastníky šikany); vyšetřování faktů je tak na druhém, nikoli na prvním místě. Myslíme si, že tento princip platí nejen pro výzkum, ale také pro prevenci násilí ve školách. Nejde o to, aby se člověk vyčerpal nekonečným vyšetřováním viníků a faktů (i když je důležité snažit se je ověřit), základem je vyslyšet toho, kdo volá o pomoc, a zejména pochopit, co je v jeho slovech pro něho samého důležité. Nabídka aktivního naslouchání každému jedinci hraje velmi důležitou, ne-li ústřední roli.

V této perspektivě propojuje výzkum provedený observatoří školního násilí dvě metody, které se navzájem doplňují: __anonymní dotazník, který zjišťuje fakta o násilí - jeden pro dospělé (všechny pracovníky ve škole) a jeden pro žáky, __rozhovory (interview) s dobrovolníky, dospělými nebo žáky, které trvají asi 30 minut. Jimi se snažíme zjistit osobní a komplexní pohled každého jednotlivce na věc.

Naším záměrem je definovat „školní klima“, které má - jak se zdá - důležitý vliv na násilné chování. Čím víc bude klima školy nezdравé, tím častější a tvrdší budou akty násilí. Naopak zdravé školní klima tyto činy přirozeně redukuje. Proto se výzkum orientuje na definici součástí školního klimatu. Výsledek našich anket je co možná nejčastěji prezentován ve školách, kde se výzkum o školním násilí odehrával, protože jeho účelem není pouhé univerzitní uplatnění, ale poskytnutí praktické zpětné vazby. Studie je založena na mezioborovém přístupu, na úzké spolupráci mezi teoretickými a univerzitními pracovníky a těmi, kteří se denně setkávají s nejrůznějšími projevy školního násilí.

2. Oficiální čísla a výsledky výzkumu

Obtížnost měření násilí ve škole odůvodňuje obezřetnost při četbě oficiálních výsledků: politické a ekonomické zájmy jsou velké. Výsledky výzkumu observatoře školního násilí se vztahují k názoru, že v oficiálním měření školního násilí existuje jak ve Francii, tak i v jiných zemích takzvané „černé číslo“. Školský systém ve Francii je centralizovaný, proto se lze domnívat, že měření probíhá snadno - ministerstvo zašle na školy počítačový program a každá škola odpovídá na dotazník.

Problém však spočívá v tom, že například pouze 0,06 % žáků oficiálně uznalo, že jsou oběti ohrožovány, ale naše anketa ukázala, že je jich vlastně 73,2 %. Vystává tedy otázka kde se bere tak velký rozdíl?

Důvodů je jistě více: hlavním je strach obětí, ale též zdrženlivost ředitelů, neboť obraz jejich škol je ohrožen - ve Francii je nejcitlivější situace ve školách, které se nalézají v těžkých sociokulturních a ekonomických podmínkách.

3. Některé závěry mezinárodního výzkumu

Výzkum observatoře začíná přinášet první výsledky, které jsou důležité při pokračování analýzy a prověřování mechanismu násilí ve škole.

Násilí ve škole souvisí s rozdílným sociálním postavením žáků

V této oblasti konstatujeme několik hlavních faktů:

- __výskyt násilí ve škole souvisí s kulturními i socioekonomickými rozdíly žáků a současně s ekonomickou úrovní různých států jak v Evropě, tak v zemích na takzvaném Severu a Jihu naší planety,
- __konstatujeme zvýšení počtu agresorů,
- __šikana je čím dál tím více praktikována kolektivně,
- __stále více se objevuje násilí, které je zaměřené proti ustanovenému řádu věcí,
- __stupňuje se násilí proti učitelům,
- __rodinné důvody k šikaně se musí ověřit.

Souvislost s národními politickými orientacemi

Z výzkumu observatoře násilí (například C. Blaya, 2001: „Komparativní studie školního násilí ve Francii a v Anglii“) vyplývá, že lokální i státní politika výchovy značně přispívají k formování školního klimatu. Týká se to například vedení učitelů a školních zaměstnanců (konstatujeme, že mladí učitelé s krátkou praxí a malou zkušeností jsou často posíláni do nejobtížnějších situací), jejich školení (např. vedení k týmové práci) nebo definice jejich profese (existují učitelé, kteří si přejí „jen vyučovat a ne vychovávat“). Všechny tyto faktory ovlivňují školní klima a obranné postoje škol. Proto výzkum školního násilí souvisí se všeobecnou otázkou fungování naší – to znamená francouzské – demokracie.

Souvislost s vnitřními faktory každé školy

Předpokládáme, že násilí ve škole je „sociálně vybudovaný fakt“, který v každém státě podporují určité sociální a politické kontexty. Nicméně konstatujeme, že rozvoj určitých faktorů závislých na státní politice v oblasti výchovy a vzdělávání závisí také na vedení každé konkrétní školy (je to „efekt-ústavu“, jak píše E. Debarbieux, 2001). Mám na mysli například stabilitu učitelského týmu, zájem učitele o žáka po náročné výuce, jasnost školního řádu, styl řízení atd.

Uvědomili jsme si, že existuje mnoho vnitřních faktorů násilí, které lze pozitivně ovlivnit. Proto je škoda pouze přiznat školní násilí a šikanu a nepokusit se tuto problematiku řešit: pouhé konstatování faktu bez pokusů o nápravu by znamenalo zavrhnout sílu kolektivní práce a možnost zlepšení školního klimatu v dlouhodobém horizontu.

Náš přístup ke školnímu násilí se snaží propojit různé mezioborové studie: všeobecné studie o škole a násilí, kriminologické a pedagogické rozborů, oficiální a organizační kontexty. Projekt však bohužel často naráží na behavioristické chápání „school bullyingu“, které ho pojímá jako prosté „antisociální chování“.

Proto si přejeme shromáždit mezinárodní poznatky o školním násilí a doufáme, že pomohou tento fenomén co nejpřesněji pochopit. To snad přispěje k uznání faktu mikronásilí lépe než medializování extrémních projevů násilí a šikany.

Hlavní témata výzkumu observatoře

Nemohu zevrubněji představit práci observatoře, proto zmíním pouze čtyři hlavní oblasti.

- _ Výzkum násilí ve francouzských školách a hodnocení politiky ministerstva školství proti školnímu násilí (Eric Debarbieux - Yves Montoya)
- _ Výzkum situace v základních školách v Evropě (Catherine Blaya - Eric Debarbieux)
- _ Výzkum zločinnosti nezletilých: porovnání situace ve Francii, v Quebecu a Brazílii (Eric Debarbieux)
- _ Výzkum záškoláctví: porovnání situace ve Francii, v Quebecu a Brazílii (Catherine Blaya Debarbieux)

II. Výzkumný projekt v České republice

Na závěr se krátce zmíním o východisku komparativního výzkumu zaměřeného na vztah sociálního klimatu a fenoménu násilí ve školách v České republice a ve Francii.

Jak jsem již vysvětlila, definovat objektivně násilí a šikanu je obtížné, protože to jsou fenomény úzce spojené se subjektivním pocitem oběti či agresora a každého, kdo se s nimi stýká v profesionálním nebo rodinném prostředí.

Vycházíme z předpokladu, že šikana je symptomem celosvětového klimatu a – i když se to někdy nezdá – člověk (jako subjekt, jednotlivec) není vždy vyslyšen. I v demokraciích bývá sociální rozdíl (a vlastně každý typ odlišnosti) tvrdě odsouzen. Šikana je možná extrémní a komplexní chování, prostřednictvím kterého se požadavky na toleranci různých typů rozdílů vrací na sociální a politickou scénu – i ve škole. Je to patrně dramatická snaha udělat si místo v křehkém celosvětovém demokratickém fungování.

Je nás už více na světě, kdo se okolo tohoto fenoménu sdružujeme – zkoumáme ho, uvažujeme o něm a vyjadřujeme se k němu. Ve jménu Evropské observatoře školního násilí vítám příspěvky z České republiky a hluboce podporuji prezentování vašich individuálních názorů. Jedině spojení našich sil, spojení teoretického výzkumu a profesionálů z praxe umožní účinně bojovat proti šikaně a násilí.